

КАНЦЭПТ “СЯМ’Я” Ў ЛЮСТЭРКУ ВЕРБАЛЬНЫХ АСАЦЫЯЦЫЙ

А.А. Калеснікава
Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава

Сучасная антрапацэнтрычная парадыгма ведаў арыентуе даследчыкаў на вывучэнне ключавых канцэптаў культуры. Да ліку такіх ментальных утварэнняў можна аднесці канцэпт “сям’я”, які займае важнае месца ў беларускай моўнай карціне свету, мае вялікае значэнне ў сістэме каштоўнасных арыенціраў, валодае істотным пазнавальным патэнцыялам для выяўлення характару і культурных асаблівасцей беларускага народа ўвогуле і сучасных беларусаў у прыватнасці.

Мэтай даследавання з’яўляецца выяўленне асаблівасцей асацыятыўнага поля канцэпту “сям’я”.

Матэрыял і метады. У сучасных лінгвістычных працах, прысвечаных вывучэнню канцэптаў, могуць выкарыстоўвацца даныя лексікаграфічных крыніц, у якіх адлюстроўваюцца найбольш агульныя і ўстойлівыя складнікі канцэптуальнага зместу, а таксама вынікі правядзення свабодных асацыятыўных эксперыментаў, якія дазваляць выявіць перыферычныя сэнсы, уласцівыя індывідуальнай карціне свету. Асацыятыўнае поле канцэпту ўтвараецца сукупнасцю рэакцый на стымул – ключавую лексему-рэпрэзэнтант. Атрыманая асацыяцыя інтэрпрэтуецца як моўныя сродкі аб’ектывацыі тых або іншых кагнітыўных прымет канцэпту, названага стымулам.

Матэрыялам нашага даследавання сталі вербальныя рэакцыі на стымул *сям’я*, змешчаныя ў беларускай частцы “Славянскага асоцыятыўнага слоўніка” [2, 212-214].

Вынікі і іх абмеркаванне. Асацыятыўны эксперымент дазваляе якасна ацаніць “вагу” таго ці іншага значэння ў полісемантычных словах-стымулах, а значыць і “вагу” адпаведных кампанентаў у структуры канцэпту.

У сучаснай беларускай мове лексема *сям’я* мае наступныя значэнні:

1. Група людзей, якая складаецца з мужа, жонкі, дзяцей і іншых сваякоў, якія жывуць разам.

2. Група, арганізацыя людзей, аб’яднаных агульнымі інтарэсамі, дзейнасцю, дружбай.

3. Група жывёл, птушак, якая складаецца з самца, адной або некалькіх самок і дзіцянят, што жывуць разам. / Пра пчол. // Група раслін аднаго віду, якія растуць разам. // *перан.* Сукупнасць аднародных, падобных прадметаў, з’яў.

4. У лінгвістыцы – група роднасных моў [3, 450].

Лексіка-семантычныя варыянты стымулянага слова прадстаўлены ў адказах інфармантаў нераўнамерна. Пераважная большасць асацыяцый звязана з першым і другім значэннем лексемы *сям’я*: *дзеці* 53;¹ *бацькі* 15; *маці* 15; *людзі* 9; *муж* 6; *дружба* 5; *дома* 4; *бацька* 3; *жонка* 3; *шлюб* 3; *сяброўства* 2; *сябры* 2; *брак*; *вяселле*; *група людзей*; *родныя людзі* і інш. У свядомасці інфармантаў назіраецца размежаванне бацькоўскай *сям’і* як асноўнага інстытута сацыялізацыі асобы (*мама, папа, я* 4; *маці, бацька* 3; *бацька, маці, сын; мама, бацька; мама, тата, брат і я; мама, тата, сястра і я; мама, тата, я; матухна і бацька; папа, мама, я і брат вміе дружная сям’я; я і матуля* і інш.) і маладой пары “муж і жонка”, рэпрадуктыўнай, нуклеарнай *сям’і* (*ён і яна; муж, жэна; муж і жэна; я і муж* і інш.). Цікава адзначыць, што рэакцыі тыпу *маці; мама; бацька; тата*, характарызуюцца вялікай колькасцю, што тлумачыцца ўзростам удзельнікаў эксперымента (імі сталі беларускія студэнты). У названым узроставым перыядзе сувязь з бацькамі застаецца яшчэ даволі моцнай, і студэнт, які не стварыў пакуль сваёй уласнай *сям’і*, часцей іграе толькі сацыяльную ролю дзіцяці. Гэта пацвярджаецца рэакцыяй *вельмі далёкая будучыня*. Колькасць членаў *сям’і* таксама прадстаўлена неаднастайна: *вялікая* 45, *чатыры чалавекі* 3; *маленькая* 2; *вялізная*; *з пяці чалавек*; *многа чалавек*; *некалькі персон*; *сем*; *сем чалавек за сталом*; *сям’я*; *тры чалавекі*; *чатыры*; *четыре человека*.

¹ З прычыны таго, што значная колькасць адказаў інфармантаў можа складацца з некалькіх слоў і ўтрымліваць у сабе знакі прыпынку, рэакцыі ў нашым тэксце аддзяляюцца кропкай з коскай.

Адсутнасць рэакцый, звязаных са значэннем ‘група роднасных моў’ і адзінкавы адказ *ваўкоў*, які адпавядае лексіка-семантычнаму варыянту ‘група жывёл, птушак, якая складаецца з самца, адной або некалькіх самак і дзіцянят, што жывуць разам’, тлумачыцца параўнальна абмежаваным ужываннем слова *сям’я* ў гэтых значэннях у паўсядзённым жыцці.

Рэакцыі інфармантаў даюць магчымасць вылучыць фактуальныя (*дзеці 53; дом 38; хата 4; шлюб 3; кватэра 2; сацыяльная ячэйка; ячэйка грамадства; ячэйка дзяржавы*), вобразныя (*ачаг; гняздо; роднае кола; сямейны очаг; стол; сумесны абед*) і каштоўнасныя (*святое 4; багацце 2; адзінае; асноўнае; гэта галоўнае; незабыўнае; самае галоўнае; усё; усё, што маю ў жыцці*) элементы ў структуры канцэпту “сям’я”.

Прааналізаваныя асацыяцыі дазваляюць зрабіць высновы пра высокі станоўчы статус *сям’і*: *дружная 35; ічасце 23; ічаслівая 7; моцная 6; добрая 5; надзейная; паважаная; ічаслівы куток* і інш. З другога боку, слоўнікам фіксуецца і нязначная колькасць рэакцый з адмоўнай канатацыяй: *абрыдла; бедная; брахня; праблемы; развод; разлад; распалася; хамут*.

Даволі часта сярод адказаў сустракаюцца і іншыя ключавыя канцэпты культуры: *дом 38; любоў 13; каханне 10; жыццё 3; народ; радзіма; чалавек*. Прыведзеныя прыклады з’яўляюцца лютэракавымі асацыяцыямі, што сведчыць пра цесныя ўзаемасувязі паміж гэтымі ментальнымі адзінкамі ў складзе канцэптасферы. Сувязь з канцэптам “дом” пацвярджаецца рэакцыямі *крэпасць 3; крэпасць у якой схаваешся; мая крэпасць* (рэмінісцэнцыя на сусветна вядомы крылаты выраз англійскага юрыста Эдуарда Кока (1552-1634) з трактата “Трэці інстытут законаў Англіі” (1628) *Мой дом – мая крэпасць* (англ. *My house is my castle*), што значыць ‘месца жыхарства чалавека павінна быць добра абароненым і недаступным нікому іншаму’) [1, 70-71]. Сярод адказаў інфармантаў сустракаюцца і іншыя прэцэдэнтныя тэксты: *Адамс* (“Сямейка Адамс” – амерыканскі камедыйны тэлесерыял, мультсерыял і мастацкі фільм, а таксама аднайменная відэагульня), *Колбі* (“Дынастыя 2: Сям’я Колбі” – амерыканскі тэлесерыял), “*Мая сям’я*” (магчыма, расійскае сямейнае ток-шоу).

Даволі частотнымі з’яўляюцца рэакцыі, у якіх рэалізуецца адзін са складнікаў апазіцыі “сваё” – “чужое”: *мая 24; свая 4; все свои; дом свой; мая крэпасць; мая сям’я; не мая; свой круг; свой мір; толькі мая* і інш.

Трэба адзначыць, што сярод адказаў заўважаны шматлікія парушэнні правапісу, вялікая колькасць рускіх слоў. Гэта сведчыць пра цеснае ўзаемадзеянне і ўзаемаўплыў дзвюх моў, што прыводзіць да беларуска-рускай інтэрферэнцыі.

Заклучэнне. Аналіз матэрыялаў асацыятыўных слоўнікаў дае магчымасць глыбей спасцігнуць механізм спараджэння маўленчай дзейнасці, прасачыць асаблівасці функцыянавання канцэптаў, вызначыць характар сувязей гэтых ментальных адзінак у свядомасці чалавека. У асацыятыўным полі канцэпту “сям’я” паслядоўна рэалізуюцца яго ядзерныя сэнсы, зафіксаваныя ў дэфініцыях адпаведнай лексемы, а таксама ўвасабляюцца разнастайныя ацэнкі і пачуцці, што складаюць перыферыю ў структуры гэтага ментальнага ўтварэння.

Спіс літаратуры

1. Крылатыя выразы ў беларускай мове : Ч. 1 : 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII-XX стст. : Тлумачальны слоўнік / Аўт.-склад. : С.В. Венідзіктаў, С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў і інш. ; Пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 136 с.
2. Славянскі асоціатывны слоўварь : рускі, беларускі, болгарскі, украінскі / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М. : ИЯ РАН, 2004. – 790 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5-ці т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы) ; рэдкал. : А.Я. Баханькоў, П.М. Гапановіч, М.П. Лобан, М.Р. Суднік ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : БелСЭ, 1977-1984. – Т. 5, кн. 1 : С – У / рэд. тома М.Р. Суднік. – 1982. – 663 с.